

Алла Богуш, Наталія Маліновська

Методика розвитку мовлення і
навчання рідної мови
дітей раннього і дошкільного віку

Богущ Алла, Маліновська Наталія. Методика розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього і дошкільного віку. Підручник для студентів педагогічних коледжів (спеціальності 012 Дошкільна освіта). Київ: Видавничий Дім «Слово», 2020.

Рецензенти:

Руденко Ю.А. – доктор педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського.

Найда Р.Г. – голова підкомісії 012 Дошкільна освіта НМК 1 із загальної, професійної освіти та спорту сектору фахової передвищої освіти НМР МОН України, голова циклової комісії викладачів дошкільної педагогіки, психології та фахових методик ВСП «Дубенський педагогічний фахових коледж Рівненського державного гуманітарного університету».

Беляк О.М. – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Одеського педагогічного коледжу.

Відповідно до освітньо-професійної програми спеціальності 012 Дошкільна освіта висвітлено мету, завдання, засоби, форми і методи розвитку мовлення дітей від народження до шести років, методику та інноваційні технології навчання дітей різного дошкільного віку рідної мови, ознайомлення із соціальним і предметним довкіллям, художньою літературою, інформаційно-комп'ютерними технологіями.

У підручнику використано матеріали наукових досліджень і методичних напрацювань відомих українських учених (А.М.Богущ, В.Є.Бенери, Н.В.Гавриш, Л.В.Зданевич, Л.О.Калмикової, К.Л.Крутий, І.О.Луценко, Н.В.Маліновської, Т.О.Піроженко, О.С.Трифонові, Н.В.Харченко та ін.), а також практиків (навчально-методичні посібники до БКДО, статті із журналів «Дошкільне виховання», «Вихователь-методист дошкільного закладу»). Для студентів педагогічних коледжів, які навчаються за спеціальністю 012 Дошкільна освіта.

ЗМІСТ

Рідна мова в життєвому просторі дитини дошкільного віку	6
Методологічні і теоретичні засади методики розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей дошкільного віку	9
Лінгвістичні засади навчання дітей рідної мови. Функції мови.....	10
Принципи розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей дошкільного віку	13
Історичний огляд становлення і розвитку методики навчання дітей рідної мови в Україні.....	Ошибка! Закладка не определена.
Костянтин Дмитрович Ушинський (1824-1870рр.)	Ошибка! Закладка не определена.
Софія Федорівна Русова (1856-1940 рр.)	Ошибка! Закладка не определена.
Василь Олександрович Сухомлинський (1918-1970 рр.)	Ошибка! Закладка не определена.
Компетентнісний підхід до розвитку мовлення і навчання дітей дошкільного віку рідної мови.....	Ошибка! Закладка не определена.
Мета, завдання і зміст роботи з розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови в закладах дошкільної освіти	Ошибка! Закладка не определена.
Мета і завдання з розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови	Ошибка! Закладка не определена.
Зміст навчання дітей рідної мови	Ошибка! Закладка не определена.
Базові характеристики мовленнєвого розвитку дітей	Ошибка! Закладка не определена.
Форми організації розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови в закладах дошкільної освіти	Ошибка! Закладка не определена.
Види мовленнєвих занять за класичною класифікацією.....	Ошибка! Закладка не определена.
Методи і прийоми розвитку мовлення і навчання дітей дошкільного віку рідної мови	Ошибка! Закладка не определена.
Інтерактивні методи навчання	Ошибка! Закладка не определена.
Інноваційні методи і технології навчання	Ошибка! Закладка не определена.
Засоби розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови	Ошибка! Закладка не определена.
Мовлення виховательки та вимоги до нього	Ошибка! Закладка не определена.
Культура мовлення виховательки	Ошибка! Закладка не определена.
Мовленнєве середовище.....	Ошибка! Закладка не определена.
Художня література як засіб навчання дітей рідної мови.....	Ошибка! Закладка не определена.
Наочний дидактичний матеріал із розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови	Ошибка! Закладка не определена.

Інформаційно-комп'ютерні технології **Ошибка! Закладка не определена.**

Навчання рідної мови у групах з різновіковим складом дітей ..**Ошибка! Закладка не определена.**

Методика розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку¹⁾

.....**Ошибка! Закладка не определена.**

Особливості розвитку мовлення дітей раннього віку.....**Ошибка! Закладка не определена.**

Показники мовленнєвого розвитку дітей **Ошибка! Закладка не определена.**

Методика розвитку мовлення навчання дітей раннього віку рідної мови **Ошибка! Закладка не определена.**

Методика формування фонетичної компетенції у дітей дошкільного віку . **Ошибка! Закладка не определена.**

Поняття «звукова культура мовлення» **Ошибка! Закладка не определена.**

Особливості і завдання виховання звукової культури мовлення у дітей різного дошкільного віку **Ошибка! Закладка не определена.**

Обстеження звуковимови дітей **Ошибка! Закладка не определена.**

Методи і прийоми виховання звукової культури мовлення у дітей **Ошибка! Закладка не определена.**

Форми роботи з виховання звукової культури мовлення **Ошибка! Закладка не определена.**

Формування лексичної компетенції у дітей дошкільного віку . **Ошибка! Закладка не определена.**

Особливості словника дітей дошкільного віку, завдання словникової роботи **Ошибка! Закладка не определена.**

Принципи словникової роботи **Ошибка! Закладка не определена.**

Засоби словникової роботи **Ошибка! Закладка не определена.**

Методи ознайомлення дітей із довкіллям..... **Ошибка! Закладка не определена.**

Наочні методи ознайомлення дітей із довкіллям і словникової роботи..... **Ошибка! Закладка не определена.**

Заняття з знайомлення дітей із довкіллям **Ошибка! Закладка не определена.**

Розглядання і бесіда за сюжетними дидактичними картинами.**Ошибка! Закладка не определена.**

Розглядання репродукцій художніх картин..... **Ошибка! Закладка не определена.**

Заняття на ознайомлення дітей із якостями, властивостями та ознаками предметів і явищ..... **Ошибка! Закладка не определена.**

Заняття на узагальнення, класифікацію, обстеження предметів та формування наукових понять **Ошибка! Закладка не определена.**

Заняття із формування елементарних економічних уявлень у дітей **Ошибка! Закладка не определена.**

Ознайомлення дітей із правилами дорожнього руху.....**Ошибка! Закладка не определена.**

Ознайомлення дітей із правилами пожежної безпеки**Ошибка! Закладка не определена.**

Формування граматичної компетенції у дітей дошкільного віку.**Ошибка! Закладка не определена.**

Особливості засвоєння дітьми граматичної будови мови.....**Ошибка! Закладка не определена.**

Типові помилки у мовленні дітей дошкільного віку та їх причини.....**Ошибка! Закладка не определена.**

Дитяче словотворення **Ошибка! Закладка не определена.**

Методика формування граматичної правильності мовлення у дітей дошкільного віку **Ошибка! Закладка не определена.**

Методи і прийоми формування граматичної правильності мовлення..... **Ошибка! Закладка не определена.**

Заняття із формування граматичної правильності мовлення**Ошибка! Закладка не определена.**

Формування діалогічної компетенції у дітей дошкільного віку **Ошибка! Закладка не определена.**

Особливості засвоєння дітьми зв'язного мовлення**Ошибка! Закладка не определена.**

Методика розвитку діалогічного мовлення дітей **Ошибка! Закладка не определена.**

Розвиток монологічного мовлення, види розповідей дітей, прийоми навчання розповіді **Ошибка! Закладка не определена.**

Методика навчання дітей описових розповідей... **Ошибка! Закладка не определена.**

Методика навчання дітей розповіді за сюжетними дидактичними картинками **Ошибка! Закладка не определена.**

Методика навчання дітей розповіді із власного досвіду.....**Ошибка! Закладка не определена.**

Розвиток словесної творчості дітей, навчання творчої розповіді ..**Ошибка! Закладка не определена.**

Методика формування художньо-мовленнєвої компетенції у дітей дошкільного віку**Ошибка! Закладка не определена.**

Художньо- мовленнєва діяльність дітей..... **Ошибка! Закладка не определена.**

Методика художнього читання і розповідання дітям.....**Ошибка! Закладка не определена.**

Методика роботи з поетичними творами у закладі дошкільної освіти **Ошибка! Закладка не определена.**

Бесіди на морально-етичні теми **Ошибка! Закладка не определена.**

Простір дитячої книги **Ошибка! Закладка не определена.**

Методика роботи з казкою **Ошибка! Закладка не определена.**

Методика роботи з ілюстраціями в закладі дошкільної освіти .**Ошибка! Закладка не определена.**

Навчання дітей елементів грамотиОшибка! Закладка не определена.

Ознайомлення дітей зі словом, складом, реченням**Ошибка! Закладка не определена.**

Навчання дітей звукового і складового аналізу слів**Ошибка! Закладка не определена.**

Методика навчання дітей читати..... **Ошибка! Закладка не определена.**

Підготовка руки дитини до письма **Ошибка! Закладка не определена.**

Рідна мова в життєвому просторі дитини дошкільного віку

Державною мовою в Україні є українська мова. Не можна побудувати українську державу без державності української мови. Найголовнішою ознакою держави та нації є її рідна мова. Рівень розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації, її культури. Рідна мова – невід’ємна частка Батьківщини кожної людини, її Вітчизни, це голос свого народу й чарівний інструмент, на звуки якого відгукуються найтонші струни людської душі. Рідна мова – це перше слово, почуте з материнських вуст, це перша колискова пісня, яку чує немовля над колискою, це «затишок батьківської хати, веселий гомін дитячого товариства» (Б.Д.Антоненко-Давидович).

К. Д. Ушинський назвав рідну мову «цвітом духовного життя нації», порівняв її із квіткою, яка «ніколи не в’яне і вічно розвивається». У мові, за словами К. Д. Ушинського, одухотворюється увесь народ і вся його батьківщина; в ній «перетворюється силою народного духу на думку, на картину і звук небо вітчизни, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й річки, її бурі й грози – увесь той глибокий, сповнений думки й почуття голос рідної природи, який промовляє так гучно в любові людини до її подекуди суворой батьківщини, який висловлюється так яскраво в рідній пісні, в рідних мелодіях, у вустах народних поетів». [Богущ А., Пікінер В. Педагогічна спадщина К. Д. Ушинського у вимірі сучасності. Монографія. Видавничий Дім «Слово», 2017. С.128-132)].

К. Д. Ушинський дійшов висновку, що людина, яка позбавлена з дитинства рідної мови, назавжди залишається неповноцінним членом суспільства, ніколи не зрозуміє свій народ, залишається людиною без Вітчизни, яку б маску патріотизму не надягла пізніше. Кожний народ і його мова глибоко індивідуальні, своєрідні, неповторні. Мова – це найкраща характеристика народу, за характером мови можна говорити про психологію народу, його світогляд і менталітет. Люди добровільно не

відмовляються від своєї мови (О. О. Потебня), натомість кожний педагог, кожний вихователь, за словами І. Я. Франка, повинен знайти таїни зв'язку людської психіки з органічними системами звуків, що їх називаємо рідною мовою.

Любов до слова рідної мови пронизує педагогічні праці В. О. Сухомлинського. Рідна мова, на його погляд, – це безцінне духовне багатство, в якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Учений образно називає рідну мову «невмирущим джерелом», з якого дитина черпає перші уявлення про довколишнє, про свою батьківщину, своє село і місто, про весь край, а слово рідної мови порівнює з неповторним ароматом квітки.

Опанування рідної мови, рідного слова починається з раннього дитинства в сім'ї, серед близьких і рідних дитині людей, а вдосконалення її триває у закладах дошкільної освіти, школі і впродовж усього життя.

Отже, рідна мова є загальним підґрунтям навчання і виховання дітей. Оволодіння рідною мовою як засобом пізнання і способом специфічно людського спілкування є найбільш вагомим досягненням дошкільного дитинства. Психологами доведено, що саме дошкільний вік (до 6-7 років) є найбільш сприятливим для оволодіння рідною мовою. До 5 років дитина засвоює звукову систему рідної мови й усвідомлює звуковий склад слова, до 4,5 років засвоює відмінкові закінчення та основні граматичні форми, з 5 років оволодіває монологічним мовленням. Якщо ж дитина з якихось причин буде ізольована від повноцінного мовленнєвого спілкування в дошкільні роки, це негативно позначиться на її подальшому і розумовому, і мовленнєвому розвитку.

Кінцевою метою опанування рідної мови в дошкільному віці є засвоєння її літературних норм, культури мовлення, культури спілкування рідною мовою.

Культура мовлення – це вміння правильно говорити (й писати), добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети та ситуації

спілкування, це система вимог стосовно вживання мови в мовленнєвій діяльності.

Культура рідної мови має як соціальне, так і національне значення: вона забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, облагороджує стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства загалом; через культуру мовлення відбувається культивування самої мови, її вдосконалення. [Богущ А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: «Ранок», 2013. С.6-7).]

Культура мовлення формується, розвивається і проявляється в процесі спілкування в мовленнєвій діяльності. Культури рідного мовлення потрібно вчити з дитинства в процесі освітньо-мовленнєвої діяльності.

Освітньо-мовленнєва діяльність – це організований, цілеспрямований процес використання мови з метою передавання і засвоєння суспільно-історичного досвіду, оволодіння суспільними способами дій у сфері наукових понять, установлення комунікацій та планування своїх дій. У закладі дошкільної освіти – це специфічна діяльність, яка протікає на мовленнєвому рівні в ході організованих навчальних занять, у мовленнєвих ігрових ситуаціях, у дидактичних іграх.

Освітньо-мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку складається з різноманітних видів говоріння (запитання, відповіді, розповіді, описи, перекази тощо) та слухання (слухання мовлення виховательки, однолітків, казки, оповідання, розповіді). У ході освітньо-мовленнєвої діяльності в дітей формуються мовленнєві вміння і навички.

Мовленнєві вміння формуються на основі застосування педагогом мовних моделей, мовленнєвих зразків, інструкцій у ході освітньо-мовленнєвої діяльності.

Мовленнєві навички – це автоматизовані дії з мовним матеріалом (лексичним, фонетичним, граматичним) як у процесі слухання, так і в процесі говоріння.

Ефективність формування мовленнєвих умінь і навичок залежить від організації освітньо-мовленнєвої діяльності в закладі дошкільної освіти,

від урахування науково-теоретичних позицій побудови освітніх програм і методики навчання. [Богущ А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: «Ранок», 2013. С.3-5.]

Методологічні і теоретичні засади методики розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей дошкільного віку

Методологічними засадами методики розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей дошкільного віку є вчення філософії про закони і закономірності розвитку особистості, методологічні принципи побудови навчання та методологічні підходи до організації навчання і виховання дітей.

У процесі навчання дітей дошкільного віку рідної мови педагоги закладів дошкільної освіти послуговуються такими методологічними законами:

- закон розвитку;
- закон боротьби і єдності суперечностей;
- закон переходу кількісних змін у якісні;
- закон заперечення заперечень.

Методологічними підходами в розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови виступають:

- діяльнісний;
- особистісно-зорієнтований;
- комунікативно-спрямований;
- компетентнісний підходи.

Провідними філософськими положеннями щодо методики розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови є:

- мова – це суспільно-соціальне явище;
- мова – основний засіб людського спілкування;
- взаємозв'язок мислення, мови і мовлення;

- взаємозв'язок: слова і поняття; мови, нації та історії народу; мови і культури (поезії, літератури);
- практика – критерій істини.

Теоретичними *природничими засадами* методики розвитку мовлення є вчення І. М. Сеченова і І. П. Павлова про умовно-рефлекторний характер психіки людини, зокрема вчення про дві сигнальні системи; О. Г. Іванова-Смоленського та М. І. Красногорського про етапи становлення другої сигнальної системи у дітей; будову центральної і периферійної частин мовленнєвого апарату.

Психологічними засадами методики розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови є вчення: Л. С. Виготського про взаємозв'язок мислення і мовлення та його розвиток у дітей дошкільного віку, функціональний характер мовлення; Г. С. Костюка – про розуміння дітьми значень слова; А. К. Маркової – вікову мовленнєву періодизацію; Т. О. Піроженко – про комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини; Л. О. Калмикової – розвиток мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку; Н. В. Харченко – розвиток аудіативної діяльності у дітей старшого дошкільного віку.

Лінгвістичні засади навчання дітей рідної мови. Функції мови

Лінгвістичними засадами розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови є: вчення про мову та функції мови.

Мова – це національний за своїм характером, створений народом, суспільно оброблений словниковий склад та граматична будова, що функціонує за певними правилами сполучуваності слів у реченні.

Мова державна – мова, яка користується в конкретній державі законодавчим статутом, обов'язкова для вживання в офіційних сферах життя.

Мова літературна – унормована, стандартна, правильна (щодо усталених кодифікованих норм) форма національної мови, що обслуговує культурно-освітні потреби національної лінгвокультурної спільноти

[Дошкільна лінгводидактика. Словник-довідник. /Упор. А.М.Богущ, К.Л.Крутий. Запоріжжя: ЛПС, 2014. С.97,98.]

Лінгвістичними засадами розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови є поліфункціональність мови.

Функції мови – це призначення і завдання мови, які вона здійснює в суспільному житті. Основними і визначальними є дві функції мови: комунікативна і когнітивна (пізнавальна, гносеологічна).

Комунікативна функція – це функція спілкування, яка здійснює інформаційний зв'язок між членами суспільства, задовольняє потребу людини в іншій людині, забезпечує нерозривну єдність людини і мови. Функціональне забезпечення літературної мови в житті української нації полягає в обслуговуванні всіх сфер діяльності суспільства: вона є мовою державного функціонування в Україні, спілкування людей у матеріально-виробничій і культурній сферах, мовою науки й освіти, радіо і телебачення, преси, художньої літератури, засобом вираження національної культури, національної самосвідомості українців.

Когнітивна, гносеологічна функція є засобом пізнання довкілля. Ця функція акумулює досвід попередніх поколінь, фіксує і кодує його в мові (у словнику, граматиці, фонетиці, в текстах). Завдяки мові дитина засвоює цей досвід, прилучається до культурно-історичних цінностей і надбань своїх пращурів.

Експресивна функція – це функція внутрішнього світу людини, емоційна насиченість і забарвленість мовлення кожного індивідуального мовця, кожної особистості.

Номінативна функція – це «омовлення» реального світу, лінгвалізація його речей та явищ, або інакше – це функція називання. Слова слугують для того, щоб ними називали предмети, явища, речі, якості, властивості, ознаки, дії, кількості тощо. Реальний світ, окутий у мовну оболонку, в слова (фрази, речення), існує у свідомості кожної людини.

Мисленнєвотворча функція полягає в тому, що мова є засобом формування думок, оскільки ми мислимо мовними формами, поняттями, які позначені словами. Мислити – означає оперувати мовними поняттями, які дитина повинна засвоїти впродовж свого розвитку та спілкування з дорослими.

Естетична функція мови є знаряддям і матеріалом створення культурних цінностей. Ця функція пов'язана з художнім словом, художньою літературою, фольклором, мистецтвом. Її ще називають ейдологічною, ейдотичною (ейдос – образ), функцією образотворення. Через художні образи (тексту, картини) митець спілкується з читачем, слухачем, глядачем. Образність, поетичність мовлення є ознаками його досконалості, культури.

Культуроносна функція органічно пов'язана з попередньою, оскільки мова завжди є носієм культури кожної нації.

Розвиток культури народу започатковується з розвитку її мови. Мова є засобом творення національної духовності і культури. Своєрідність і неповторність національної культури забезпечується специфікою і багатством національної мови. Ось чому розвиток рідного мовлення слід пов'язувати з ознайомленням дітей із національною культурою.

Ідентифікаційна функція полягає в тому, що мова виступає засобом спілкування лише для носіїв цієї мови, для тих, хто її знає, вона ідентифікує носіїв мови в «межах певної спільноти».

Контактовстановлювальна (фатична) функція – це функція, за допомогою якої мовець готує свого співрозмовника до сприйняття інформації.

Волюнтативна функція полягає у вираженні волі щодо співрозмовника (наказ, запрошення, пропозиція, прохання тощо).

Демонстраційна функція – функція вираження за допомогою мови своєї етнічної, національної приналежності.

Дейктична функція – вказівна, пов'язана з мовою жестів, рухів.

Сигніфікативна функція – це розрізнення мовних значень.

Регулятивну і планувальну функції діти опановують у 5-6 років. У цьому віці, за даними Л. С. Виготського, вони починають користуватися мовою як засобом регулювання і планування всіх своїх майбутніх дій.

Констатувальна функція мовлення. Користуючись рідною мовою, дитина стверджує (констатує) чи заперечує правильність висловленої думки чи виконаної мовленнєвої дії. Всі функції мови взаємодіють у процесі освітньо-мовленнєвої діяльності та спілкування мовців, тобто в процесі комунікативно-мовленнєвої діяльності дітей.

Комунікативно-мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку передбачає сформовані мовленнєві вміння і навички спілкуватися з дітьми і дорослими мовними і немовними засобами виразності, ініціативність і стриманість спілкування, доречне застосування формул мовленнєвого етикету та культури мовленнєвої комунікації (спілкування). [Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: «Ранок», 2013. С.7-14.]

Принципи розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей дошкільного віку

Принципи навчання дітей рідної мови – це основні вимоги (правила) до

організації освітнього процесу щодо розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови.

Принципи поділяються на *дидактичні* (науковість, систематичність, послідовність, міцність засвоєння знань, свідомість й активність дітей, наочність, доступність, індивідуалізація та диференціація навчання) та *методичні*, якими визначається спрямованість навчання дітей у межах кожної фахової методики.

У методиці розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови послуговуються загальними, конкретними (частковими) та специфічними методичними принципами. [Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: «Ранок», 2013. С.9-14.]

Загальні методичні принципи

Провідним загальнометодичним принципом навчання дітей рідної мови є *комунікативна спрямованість навчання*. Цей принцип забезпечує оволодіння дітьми рідною мовою як засобом спілкування з однолітками і дорослими людьми (вихователями, батьками, працівниками ЗДО та ін.) у процесі комунікативно-мовленнєвої діяльності, яка протікає на емоційно-позитивному тлі. Одиницею комунікативно-мовленнєвої діяльності є висловлювання дитини, тобто повідомлення дитини про предмети, явища і події довкілля та ставлення дітей до них. Висловлювання може бути діалогічним і монологічним, стимулом якого є мотив (потреба дитини у спілкуванні). З метою активізації комунікативно-мовленнєвої діяльності дітей вихователі використовують такі методи і прийоми: комунікативні (словесні) доручення, ранкові привітання, розмову з дітьми, бесіди, створення проблемних ситуацій, розповіді з власного досвіду, на теми, розігрування художніх текстів, ігри-драматизації, показ театрів, свята, розваги тощо. Комунікативно-мовленнєва спрямованість навчання дітей рідної мови вимагає створення доброзичливої атмосфери у групі, встановлення партнерських емоційно-особистісних стосунків з кожною дитиною, які позитивно впливають на розвиток і стимулювання потреби у мовленнєвому спілкуванні і досягнення взаємодії з іншими комунікантами. [А. М. Богуш, Н. В. Гавриш. Дошкільна лінгводидактика. Київ: «Видавничий Дім «Слово», 2015.]

Принцип комплексної спрямованості вирішення різних мовленнєвих завдань на одному предметному мовленнєвому занятті (не більше трьох завдань). Наприклад: розвиток зв'язного мовлення (складання розповідей за сюжетними картинами), збагачення словника дітей за змістом картини; вживання висловлювань – звертань у кличній формі. Інший варіант: переказ дітьми знайомої казки (зв'язне мовлення), збагачення словника дітей експресивною лексикою та образними виразами (словникова робота); звуковий аналіз слів (звукова культура мовлення, навчання елементів грамоти).

Принцип взаємозв'язку мислення, мови і мовлення передбачає практичне ознайомлення дітей із граматичними формами рідної мови (рід, число, відмінкові закінчення, клична форма, невідмінювані слова), артикуляцією звуків, багатозначністю слів, синонімами, антонімами, композицією тексту тощо. Ознайомлення відбувається у процесі мовленнєвої діяльності дітей (ігрові вправи, мовленнєві ситуації, розповіді, дидактичні ігри тощо), спрямованої на активізацію їхнього мовлення і розвиток мислення (вправи на класифікацію предметів, узагальнення, абстрагування тощо). Засвоєння словника є основою засвоєння понять; оволодіння граматичною правильністю мовлення сприяє розвитку логічного мислення, «логіки мови» (К. Д. Ушинський). Оволодіння звуковою культурою мовлення сприяє виразності й емоційності мовлення, культурі мовленнєвого спілкування. Культура мовлення є необхідною умовою культури мислення.

Оволодіваючи мовою, дитина водночас учиться мислити: в неї розвиваються такі розумові операції, як аналіз, синтез, зіставлення, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікація. Завдяки мові діти практично засвоюють операції дедукції (узагальнюють поодинокі факти) та індукції (загальний висновок поширюють на поодинокі факти).

Принцип сенсорно-лінгвістичного розвитку дитини в процесі навчання її рідної мови. Освітньо-мовленнєву діяльність дитини потрібно організовувати так, щоб вона засвоювала нові слова на основі чуттєвого досвіду (сенсорики) за допомогою різних аналізаторів (зорового, слухового, смакового, дотикового тощо). Дитина повинна спочатку побачити предмет (явище, річ), відчувати всі його властивості (гладенький, м'який, холодний, солодкий тощо) та ознаки, сприйняти цей предмет у взаємозв'язку його якостей, властивостей, ознак. У дитини повинно сформуватись уявлення, образ предмета, а вже потім це уявлення вона позначає словом, яке згодом перетворюється на поняття.

Цей принцип передбачає словникову роботу, спрямовану на введення нової лексики на заняттях з усіх розділів програми виховання і навчання

дітей у закладі дошкільної освіти: ознайомлення з довкіллям, природою, образотворчої діяльності, художньої літератури, музики, математики, фізичного виховання. Дітям слід пояснити специфічні терміни і поняття, якими вони користуються протягом цих занять (лічба, малювання, аплікація, шиккування тощо).

Домінуюча роль діяльності в розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови. Відомо, що психічний розвиток дитини відбувається у процесі її діяльності. Розвинуте мовлення обслуговує всі види діяльності.

У методиці розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови усталився діяльнісний підхід до мовлення. Мовлення розглядається як мовленнєва діяльність, у якій у процесі спілкування використовують мовні засоби. Діяльнісний підхід до мовлення сприяє підвищенню ефективності розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови, дає змогу спрямовувати роботу на формування мовленнєвих умінь і навичок, виступає показником засвоєння мови. Водночас мовлення є саме продуктом мовленнєвої діяльності, у процесі якої використовуються одиниці мови, її категорії, види, форми і норми.

Мовленнєва діяльність виявляється у здатності людини до мовлення. Вона має таку саму структуру, як і будь-яка інша діяльність. Мовленнєва діяльність характеризується цілеспрямованістю (наявність мети, завдань, мотивів), структурністю (мовні дії та операції), планованістю (складання плану та реалізація його), оцінкою її результатів. Отже, це освітньо-мовленнєва діяльність, яка здійснюється на заняттях, у процесі яких використовуються й інші види діяльності.

Кожному віковому періоду психічного розвитку відповідає свій провідний вид діяльності, в процесі якої формуються і перебудовуються психічні процеси, від якої залежать психічні зміни особистості, в процесі якої виникають нові види діяльності. Протягом перших семи років життя в дитини послідовно змінюються *провідні види діяльності*: в немовляти – *емоційне спілкування дитини з дорослими*, у ранньому віці – *знаряддєво-предметна діяльність*, у дошкільному – *ігрова*. Всі види діяльності

дитини взаємопов'язані, та все ж виховательці необхідно враховувати в процесі розвитку мовлення та навчання рідної мови провідний, домінувальний тип діяльності – гру.

Отже, в процесі організації освітньо-мовленнєвої діяльності на мовленнєвих заняттях слід максимально використовувати ігрові методи та прийоми навчання: дидактичні та народні ігри, ігрові мовленнєві (життєві) ситуації, ігрові діалоги, драматизації тощо.

Навчання мови як діяльності передбачає також включення мовлення в різні види діяльності: пізнавальну, художню, театралізовану, конструктивну тощо. Це допоможе створити підґрунтя для оволодіння мовою на чуттєвому досвіді дитини (спостереження в природі, ліплення з глини, малювання фарбами) та в активній захоплюючій діяльності (ігри, театри, драматизація).

Принцип національної спрямованості розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови. Спілкування з дитиною рідною мовою з першого року життя повинно відбуватися в царині кращих зразків українського фольклору: забавлянки, утішки, пісні, ігри-забави, жарти. Впродовж дошкільного віку дітей знайомлять із національними іграшками, посудом, одягом, символами та обрегами, поповнюють словник дітей традиційно українською лексикою (свищики, вишиванка, горнятко, куманець, барильце тощо), приказками та фразеологічними зворотами (як мед, так і ложкою; світ за очі; аби день до вечора), образними виразами (зайчик-побігайчик, мишка-шкряботушка, червона калина, золотий місяць). Дитина бере участь у святкуванні українських національних свят, вивчає обрядові вірші, пісні. Мовлення дітей набуває окраси національного колориту.

Принцип забезпечення впливу художньої літератури на мовленнєвий розвиток дітей є одним із провідних методичних принципів у роботі з дітьми дошкільного віку. Засобами художньої літератури відбувається не тільки збагачення знань дітей про довкілля, морально-етичні норми поведінки, а й збагачується, уточнюється й активізується словник дітей

образними виразами, порівняннями, експресивною лексикою. Діти вивчають напам'ять вірші, утішки, забавлянки, чистомовки, скоромовки, переказують оповідання і казки, які удосконалюють звуковимову дітей, сприяють розвитку зв'язного мовлення. Художня література розвиває поетичний слух, виховує любов до художнього слова.

Принцип організації спостережень над мовним матеріалом (О. М. Гвоздєв, Д. Б. Ельконін). Діти дошкільного віку досить рано цікавляться звуковим складом рідної мови. Вони легко виділяють звуки (називаючи їх буквами) у словах, повторюють склади, помічають помилки у вимові звуків у мовленні інших дітей і дорослих (хоча самі їх не вимовляють), намагаються їх виправити, звертаються із запитаннями до дорослих. Така мовленнєва чутливість дозволяє організовувати спеціальні заняття з дітьми середнього дошкільного віку щодо звукового і складового змісту слів. [Богущ А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика. Київ: Видавничий дім «Слово», 2007. С.51-54.]

Часткові методичні принципи

Конкретні (часткові) методичні принципи було сформульовано Л. П. Федоренко на основі закономірностей мовленнєвого розвитку дітей. З-поміж них такі: *принцип розвитку чуття мови* («дару слова», за К. Д. Ушинським; «тонкого чуття мови», за О. М. Гвоздєвим). У віці від 2 до 5 років у дітей спостерігається надзвичайна мовленнєва активність у створенні нових слів. К. І. Чуковський зазначає, що у дворічних та трирічних дітей таке сильне чуття мови, що створені ними слова зовсім не видаються кальками чи виродками мови, а, навпаки, досить влучними, витонченими, природними. [Чуковский К. И. Собр.соч.в 6-ти т. Т.1. Москва: Худ.лит., 1965. С.342.]

Принцип уваги до мовленнєвого апарату дитини, тобто до органів слуху (вуха), артикуляції звуків (ротова порожнина), розвитку пальців руки тощо. Вихователька повинна розвивати мовленнєво-руховий та мовленнєво-слуховий апарати дитини спеціальними ігровими вправами («Пісенька язика», «Що ти чуєш?», «Метелики», повторення чистомовок

тощо); розвивати дрібні м'язи пальців (вправи з підготовки руки дитини до письма).

Принцип оцінки виразності мовлення – це розуміння внутрішнього світу людини, втіленого в мові, вміння висловлювати свої емоції, почуття, оцінювальні судження. Цей принцип реалізується на заняттях з художньої літератури та розвитку мовлення. Дітей навчають емоційно сприймати зміст художніх творів, відчувати їхній характер (радісний, урочистий, сумний, веселий, жартівливий), помічати особливості літературної мови (епітети, повтори, образні вирази), передавати своє ставлення до змісту та персонажів твору, користуватися емоційно-виразними засобами інтонації.

Принцип емоційної насиченості мовленнєвих занять забезпечується використанням сюрпризних моментів, ігрових прийомів, різних ігор (дидактичних, народних, рухливих із текстом, театралізованих тощо), віршів, малих фольклорних жанрів, активної діяльності дітей.

Принцип прискорення темпів розвитку мовлення і збагачення мови (або принцип мовної наступності) полягає в поступовому ускладненні змісту, методів і прийомів навчання від групи до групи. Насамперед дітей навчають відповідати на запитання за змістом картини, художнього твору, потім складати описові та сюжетні розповіді за зразком виховательки, переказувати художні тексти, а в старшому дошкільному віці вони вже самостійно складають творчі розповіді. Ускладнення навчання дітей рідної мови можна простежити на методичних прийомах: запитання, зразок розповіді, план розповіді, вказівки щодо самостійної розповіді.

Ці принципи стосуються всіх мовних розділів (лексики, фонетики, граматики, зв'язного мовлення) і використовуються у взаємозв'язку. [Федоренко Л. П. Закономерности усвоения родной речи. Москва: Просвещение, 1984.]

Спеціальні методичні принципи

Кожний розділ методики розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови послуговується спеціальними, тобто притаманними тільки для цього розділу принципами.

Спеціальні принципи словникової роботи:

- уведення нових слів на основі чуттєвого досвіду (сенсорного виховання);
- включення слова в активну пізнавальну діяльність;
- вирішення всіх завдань словникової роботи в єдності (збагачення, уточнення, активізації «словника»);
- тлумачення дітям змісту понять;
- тематичний принцип словникової роботи (теми: «Весна», «Іграшки», «Меблі» тощо);
- розуміння синонімів, антонімів, переносного значення слів.

Принципи формування граматичної правильності мовлення:

- принцип однієї труднощі вимагає на одному мовленнєвому занятті працювати над засвоєнням тільки однієї граматичної форми (наприклад, засвоєння роду чи числа іменників, відмінкових закінчень іменників в орудному відмінку тощо);
- автоматизація граматичних навичок (для закріплення граматичної форми використовувати систему ігрових вправ до автоматичного використання цієї граматичної форми в повсякденному спілкуванні);
- презентація (пояснення) граматичних форм з урахуванням віку дитини.

Принципи розвитку зв'язного мовлення:

- принцип діалогізації;
- розвиток монологічного мовлення за зразком виховательки;
- принцип самостійної побудови тексту;
- принцип креативності зв'язної розповіді дітей.

Принципи виховання звукової культури мовлення:

- принцип оцінювання інтонаційної виразності мовлення;
- принцип фонетичного сприйняття звукового складу слова;
- урахування різниці між звуком і буквою;
- заміна діалектної вимови літературною;

– диференціація вимови подібних звуків (глухих-дзвінких, шиплячих-свистячих тощо).

В освітньо-мовленнєвій діяльності дітей (як на заняттях, так і в процесі вільного спілкування дітей) реалізуються всі методичні принципи.